

УДК 159.9.019.У:159.942

ДУХОВНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ПІДТРИМКА НАСЕЛЕННЯ СВЯЩЕНИКАМИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ ЯК ЗАСІБ НІВЕЛЮВАННЯ ТРИВОЖНИХ І ПАНІЧНИХ СТАНІВ У ЛЮДЕЙ

Потапчук Н.Д., к. психол. н.,
старший науковий співробітник науково-дослідного відділу
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

У статті розглянута проблема надання духовно-просвітницької підтримки населення священиками в умовах надзвичайної ситуації як засіб попередження паніки та чуток; обґрунтовані основні завдання, форми та методи надання такої підтримки; визначена роль церкви та її священнослужителів в умовах надзвичайної ситуації.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, священик, духовно-просвітницька діяльність, населення, паніка.

В статье рассмотрена проблема оказания духовно-просветительской поддержки населению священниками в условиях чрезвычайной ситуации как средство предупреждения паники и слухов; обоснованы основные задачи, формы и методы оказания такой поддержки; определена роль церкви и ее священнослужителей в условиях чрезвычайной ситуации.

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация, священник, духовно-просветительская деятельность, население, паника.

Potapchuk N.D. THE SPIRITUAL AND EDUCATIONAL SUPPORT TO THE POPULATION BY PRIESTS IN AN EMERGENCY SITUATION AS A MEANS OF LEVELING ANXIETY AND PANIC SYMPTOMS IN PEOPLE

The article considers to the problem of providing spiritual and educational support to the population by priests in an emergency situation to prevent panic and rumors. It was justified the main tasks, forms and methods of providing such support. It was defined the role of the Church and priests in emergency situations.

Key words: emergency, priest, spiritual and educational activity, people, panic.

Постановка проблеми. У процесі суспільної діяльності людей важливим компонентом життєдіяльності постає релігія, яка впливає на їхню свідомість, поведінку, почуття. Існуючи протягом століть у свідомості людей, релігія тісно переплелась із національною самосвідомістю, взаємодіяла з національними культурами, звичаями, традиціями, обрядами, глибоко проникала у сферу побуту. Вона завжди виконувала ті суспільні функції, які не здатні взяти на себе інші форми духовно-практичного освоєння людиною реальності (мораль, право, мистецтво тощо) [1].

У соціальному житті релігія постає передусім як суспільно функціонуючий феномен. Складна та багаторівнева структура релігійного комплексу, а також особливості тих сфер суспільного життя, у яких він реалізується як рушійна сила або умова, зумовлює різноманітні вияви у сфері реалізації його функціональності. Вона залежно від місця та ролі самого релігійного фактора в соціумі може здійснюватися в різних суспільних ситуаціях та умовах. Функціонування релігії може сприяти розвитку, стабільності чи, навпаки, нестабільності життя людської спільноти. У практичному

аспекті це відбувається через релігійні ідеї, концепції, систему цінностей, які лежать в основі діяльності релігійних інституцій та організацій. Цьому слугують соціальні та політичні позиції різних груп духівництва, релігійність мас [5, с. 29–31].

Так, за даними проведеного Київським міжнародним інститутом соціології опитування громадської думки в грудні 2015 року, найбільшою довірою серед українців на сучасному етапі користуються церква та волонтери, а найменшою – опозиція, Уряд України, Верховна Рада та російські ЗМІ (цим інституціям довіряє менше ніж 10% українців). Церква утримує позиції лідера довіри українців – 58,8%, а 18,4% їй не довіряють. Їй більше довіряють люди старшого віку (68,5%), ніж молодше покоління (51%), а також ті, хто отримали середню освіту. Владні інститути (Уряд і ВРУ) викликають найменше довіри в населення. Опитування проводилося в 110 населених пунктах в усіх областях України, окрім Автономної Республіки Крим. Методом інтерв'ю було опитано 2 022 респонденти віком від 18 років [8, с. 3].

В умовах сучасних цивілізацій рівень технологічного розвитку часто стає причиною

надзвичайних ситуацій (далі – НС). Будь-яка людина може стати випадковим свідком ДТП, пожежі чи інших надзвичайних подій. У таких випадках обов'язок кожної людини, як священнослужителя, так і мирянина, керуючись біблейською заповіддю про милосердя, зробити все від неї залежне для надання допомоги постраждалим, незалежно від її віросповідання.

Як свідчить практика, роль священника в умовах НС є однією з найважливіших, адже навіть його пасивна присутність у тяжкі хвилини допомагає постраждалим виплакати, заспокоїтись, примиритися із ситуацією. У перші години настання НС спеціальні служби (аварійно-рятувальні загони, правоохоронні органи) зайняті насамперед основними задачами з ліквідації наслідків ситуації. А звичайні люди, які пережили трагедію, відчувають власну знехтуваність, непотрібність. У цей момент їм потрібна жива участь, прості слова втіхи, вони хочуть бути впевненими, що про них пам'ятають, знають і переживають цю трагедію разом із ними.

Аналіз досліджень і публікацій. Попередній аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати, що дослідники майже не розглядають роль церкви в умовах НС та не надають великого значення духовно-просвітницькій діяльності священнослужителів у такій ситуації. Здебільшого на важливості цієї проблеми наголошують самі священнослужителі. Так, православні ЗМІ розкривають питання організації просвітницької діяльності в умовах НС [9], здійснення духовно-пастирської опіки військовослужбовців [2], надають рекомендації священникам, які стали випадковими свідками надзвичайних подій [4].

Вітчизняні ж науковці зосереджують свою увагу переважно на проблемі релігії як суспільно функціонуючого феномену [5], а також на функціях, які вона виконує щодо спільноти віруючих людей [1; 7], ігноруючи при цьому її роль та місце в різноманітних ситуаціях суспільного життя.

Постановка завдання. Аналіз наукових джерел і суспільної практики показує, що сьогодні в Україні проблема взаємодії священнослужителів із рятувальниками чи органами виконавчої влади в разі виникнення будь-якої надзвичайної ситуації науковцями майже не розглядається. Зазвичай така взаємодія носить досить фрагментарний характер і залежить від низки різноманітних чинників. З огляду на це завдання дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності проведення духовно-просвітницької підтримки населення священниками в умовах НС як важливого засобу нівелювання тривожних і панічних станів у людей.

Виклад основного матеріалу. Здобувши незалежність, українська держава засудила незаконні дії тоталітарної влади, стала на шлях цивілізованих взаємин між церквою та державою. Одним із перших її законодавчих актів став Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». За короткий час буквально з нульової позначки було сформоване конституційно-правове поле державно-церковних відносин, яке за основними параметрами відповідає міжнародним критеріям і стандартам. Питання власності, підприємництва, землекористування релігійних організацій, трудових відносин у них, альтернативної військової служби, плати за землю врегульовані чинним законодавством. Долаючи завали у сфері релігійно-церковного життя, що дісталися у спадок від минулого, наша держава йде курсом реального забезпечення свободи совісті – свободи вільного вибору релігії, світогляду, свободи бути віруючим чи вільнодумцем, надання усім конфесіям рівних прав і можливостей.

Релігійне життя України сьогодні – це складна система взаємин, взаємодії та взаємовпливів канонічно та організаційно структурованих суб'єктів, об'єднаних за світоглядно-вірознавчими ознаками. Ця система не є ізольованою та самодостатньою. Вона імплантована в загальну структуру суспільного життя й розвивається під впливом соціально-економічних та політичних процесів, що відбуваються в Україні на сучасному етапі її розвитку. Тому природним є те, що релігійне життя як складова суспільного, з одного боку, є сукупністю універсальних, загальнодержавних, а з іншого – специфічних регіональних ознак та особливостей [7].

Існує декілька *функцій релігії*: світоглядна, компенсаторна, комунікативна, регулятивна, інтегруюча-дезінтегруюча. Розглянемо ці функції в контексті роботи священнослужителів із населенням в умовах НС.

Світоглядна функція містить:

- формування священниками правильного світорозуміння у постраждалих (пояснення зрозумілою мовою неминучості трагедії, що сталася; спростування страхітливих чуток про неї);
- формування правильного світовідчуття (допомога постраждалим емоційно прийняти ситуацію, а не відкидати її);
- формування адекватного ставлення до світу (надання правильної оцінки НС та її наслідків; попередження проявів суїцидальної чи антигромадської поведінки) і т. ін.

Таким чином, релігійний світогляд надає сенсу життя, можливість тому, хто вірить,

вирватися за межі приреченості ситуації, підтримує надію на досягнення світлого майбутнього, на позбавлення від страждань, самотності, душевного падіння.

Компенсаторна функція зменшує безсилля людей як в перебудові свідомості, так і в зміні об'єктивних умов існування в разі НС. Реальне пригнічення, неспокій та ізоляція замінюються братством у релігійній громаді (розумінням того, що ти не один такий). Велике значення має психологічний аспект компенсації: зняття стресу, тривоги, розрада, катарсис, духовна насолода.

Комунікативна функція забезпечує спілкування постраждалих між собою, зі священником та з іпостазованими істотами (Богом, святими тощо), які, у свою чергу, є ідеальними медіаторами, посередниками у спілкуванні між людьми під час богослужіння, молитви. Цей вид спілкування допомагає постраждалим виговоритися, висловити власні емоції, думки, сподівання.

Регулятивна функція полягає в тому, щоб за допомогою певних ідей, цінностей, установок, стереотипів, думок здійснювати управління діяльністю і відносинами, свідомістю та поведінкою людей, які постраждали в НС. Особливе значення має система норм (релігійного права, моралі тощо), зразків (численних прикладів для наслідування), контролю (спостереження за реалізацією приписів священника), заохочень і покарань (обіцянки в існування після смерті). Саме ця функція регулює та контролює не тільки душевний стан людей, але і їхню поведінку, думки, відносини з іншими.

Однією з найважливіших функцій, які виконує релігія в НС, є *інтегруюча функція*, яка покликана об'єднувати людей та сприяти збереженню стійкості як самої особистості, так і окремих груп постраждалих. Проте варто зауважити, що *інтегруюча функція* виявляється більше тоді, коли є єдине, спільне віросповідання. Якщо ж у релігійній свідомості й поведінці особистості виявляється незгода, а в групі постраждалих людей наявні різні віросповідання, які протистоять одне одному, то функція релігії може стати *дезінтегруючою*.

Слід зазначити, що результати та наслідки виконання релігією своїх функцій, тобто її роль в умовах НС, бувають досить різними. Ступінь і повнота реалізації функціональності релігійного комплексу залежить від місця, яке він посідає в структурі конкретного регіону (регіону, де сталося лихо). За умов домінування в житті людей цього регіону релігійного чинника створюються умови, коли наявні соціальні інститути, поєднуючи релігійну та світську владу, створюють максимальне «соціальне поле» для реаліза-

ції функціональності релігії через виконання нею сукупності притаманних їй соціальних функцій. Проте таке поле значно звужується в разі домінування в житті постраждалих світської свідомості та, відповідно, секуляризованої діяльності, й обсяг реалізації функціональності релігії також суттєво звужується. Тож в різних регіонах функціональність релігії має своє «соціальне поле», де й відбувається її реалізація [5].

Одним із найважливіших напрямів функціонування релігії сьогодні є *духовно-просвітницька діяльність священнослужителів*, яка спрямована на просвіту всіх категорій населення в сфері духовності, активізацію інтересу до набуття цих знань і формування потреби у їх використанні. У контексті розгляду проблеми духовно-просвітницької підтримки священниками населення в умовах НС заслуговує на увагу створення при деяких міністерствах і відомствах Синодального військового відділу [2]. Пріоритетними *напрямами роботи*, які реалізовує цей підрозділ, є:

- проведення релігієзнавчих курсів для курсантів і слухачів військових вишів та інших військовослужбовців;
- катехизисна робота, бесіди священника з особовим складом підрозділів;
- створення та облаштування церков, молитовних кімнат у військових частинах і підрозділах силових структур, облаштування молитовних куточків у народознавчих світлицях військових частин, комплектування їх необхідною літературою, іконами, церковним начинням;
- залучення віруючих військових до участі в богослужіннях у храмах, котрі територіально знаходяться поруч із військовими частинами;
- проведення щорічних зборів священників, відповідальних за роботу з військовослужбовцями в епархіях УПЦ (за участі представників силових структур);
- організація та проведення науково-практичних конференцій «Церква й армія: духовність у Збройних силах», а також участь у міжнародних конференціях і семінарах такого профілю;
- організація та проведення паломництва для курсантів та військовослужбовців до релігійних святинь в Україні та за кордоном;
- видання православного журналу для воїнів «Віра і честь» (заснований у 2001 році), випуск якого тимчасово припинено через відсутність коштів, видання настільних і настінних календарів для військовослужбовців;
- видання та розповсюдження «Молитвослова православного воїна» (здійснено 5

видань загальною кількістю 40 000 примірників);

– налагодження співпраці з військовими засобами масової інформації, зокрема регулярні публікації духовно-просвітницького характеру в провідних ЗМІ силових структур;

– щорічне проведення молебнів, участь у присягах, урочистостях, наприклад у напуттях біля мощей преп. Агапіта Печерського військових лікарів ВМА на подальшу військово-медичну службу, проводах миротворців за кордон для виконання своєї місії;

– регулярне відвідування священнослужителями миротворчих підрозділів;

– участь священників у роботі військкоматів під час призовних кампаній на військову службу;

– відзнака та заохочення кращих православних воїнів церковними нагородами: орденами, грамотами Блаженнішого Митрополита Київського та всієї України, а також грамотами голови Синодального військового відділу [2].

Синодальний військовий відділ також взаємодіє з Державною службою з надзвичайних ситуацій, однак ці стосунки мають досить фрагментарний характер. Оскільки особливістю рятувальної служби є вільний вихід із частин дислокації, то співпраця на місцях відбувається у форматі участі службовців ДСНС у церковному житті місцевих парафій. Священнослужителі супроводжують роботу рятувальників проведенням молебнів та бесід. При навчальних закладах МНС діють в основному каплички та молитовні кімнати [2].

В контексті нашого дослідження повертає також увагу створення Відділу соціального служіння та благодійності при Тернопільській єпархії УПЦ Київського патріархату. Діяльність новоствореного відділу має освітній та просвітницький характер. Адже обставини нашого часу вимагають існування не лише інституту військового духівництва – капеланів, але й священників, які добре розуміються на медицині, психології та психотерапії. Навіть світські психологи тепер розуміють велику силу священницької настанови, тому запрошують останніх до більш тісної співпраці. Так, Тернопільська єпархія УПЦ Київського патріархату в співпраці з провідними психологами Тернополя долучилася до відомого проекту «Родинне коло». У межах цього проекту священники та психологами надається професійна допомога родинам загиблих на війні та «Небесної сотні». Адже сім'ї героїв – це переважно прості українські люди, які зовсім не звикли спілкуватися з психологами. Для

них безумовним авторитетом і в радості, і в горі є священник. Тому сьогодні перед церквою стоїть новий виклик – підготовка нової генерації духівництва, яке надаватиме кваліфіковану душпастирську допомогу людям, що переживають кризу, зокрема післявоєнний синдром у військових, чи допомогу родинам, які втратили своїх близьких на війні [6].

Отже, діяльність священнослужителів Синодального військового відділу, Відділу соціального служіння та благодійності й місцевих релігійних громад є особливо важливою в разі виникнення різного роду НС.

По-перше, священники можуть успішно інформувати населення про настання НС. Настоятелю місцевої (міської, сільської) церкви завжди легше отримати достовірну інформацію, адже він авторитетна особа, яка підтримує зв'язки з органами місцевої влади.

Як свідчить практика, правдива інформація про НС відіграє заспокійливу роль, і тому потрібно не замовчувати її, а поширювати серед людей. На жаль, цього не дотримуються представники медіабізнесу, які в основному свою діяльність будують на системі рейтингів. Тому церква наголошує на тому, що в разі настання НС її спільна задача зі ЗМІ не «обсмоктувати» цю подію з усіх боків, а виховувати в людей традиційні моральні цінності та міцну віру, які захищають від тотального «зомбування» та поширення паніки й чуток серед населення [3].

По-друге, існують функції, які під час НС може виконати тільки церква, насамперед тому що спеціальні служби бувають зайняті своїми основними завданнями. Мова йде про персональну роботу з потерпілими на рівні особистих потреб кожного. Церква, володіючи великими потенційними ресурсами добровольців, ці потреби може задовольнити. Так, наприклад, після теракту в Беслані керівництво деяких лікарень звернулося саме до церкви за допомогою. Після важких психічних переживань дітям та їхнім близьким потрібна була допомога священника. Останні згадують, що всі діти, з якими їм довелося спілкуватися, реагували на священника позитивно і чорна ряса їх не відлякувала. Вони хотіли просто виплакати. Звичайно, священники чули, що краще не нагадувати постраждалим про травму. Але практика показала, що все залежить від того, як про це спілкуватися з дитиною. Вам треба показати, що ваша участь в її проблемі щира і ви щиро переживаєте її біль. Дітям потрібна була жива участь, прості слова розради, вони хотіли бути впевнені, що їх розуміють і переживають тра-

гедію разом із ними. Священнослужителі звертають увагу на те, що під час терактів найголовніше – не діяти механічно, не вимовляти шаблонних фраз, а намагатися зрозуміти людей, відчувати момент, коли потрібні слова розради, а коли вони будуть виглядати лицемірними [9].

І, по-третє, існує ще одна форма допомоги церкви в умовах НС – централізований збір гуманітарної допомоги: продуктів, одягу та інших необхідних речей. На загальноцерковному рівні таку діяльність веде Синодальний відділ із церковної благодійності та соціального служіння. На рівні ж окремих епархій координаторами є ті ж самі отці-настоятелі. Є багато прикладів подібного служіння. Так, у минулому році на узбережжі Індійського океану сталася НС – руйнівне цунамі. Влада Індії відмовилася приймати допомогу інших держав, і тоді місцева Сирійська Маланкарська церква кинула клич серед віруючих по всій Індії, а також за кордоном. У результаті були зібрані кошти на будівництво будинків для тих, хто втратив дах над головою [9].

У разі організації священниками духовно-просвітницької підтримки населення в умовах НС потрібно враховувати, що існує певний мінімальний час, протягом якого можна припинити поширення чуток і попередити появу тривожних і панічних станів у людей. Якщо цей час за певних причин упущений, то навіть добре аргументоване спростування чуток не здатне усунути їх негативний вплив на психічний стан населення. Деякі чулки несуть настільки сильний емоційний заряд, що розвіяти їх раціональними аргументами просто не можливо. Для зникнення подібних чуток необхідне вагоме слово священника як авторитетної особи.

Отже, розглянувши роль церкви в умовах НС, ми можемо визначити основні завдання, форми та методи проведення священниками духовно-просвітницької діяльності серед населення. Основними завданнями цієї діяльності є такі.

1. Активна співпраця з органами виконавчої влади щодо протидії чуткам та нівелювання тривожних і панічних станів у людей.

2. Правдиве та своєчасне інформування населення про настання НС задля уникнення паніки та поширення страхітливих чуток.

3. Формування в людей міцної віри та впевненості в тому, що все буде добре.

4. Проведення духовно-просвітницької роботи з потерпілими на рівні особистих потреб кожного.

5. Підвищення духовної та психологічної компетентності людей з метою роз-

ширення їхніх можливостей самостійно розв'язувати власні проблеми, допомогти собі та іншим постраждалим.

6. Спростування наявних чуток.

7. Заспокоєння громадської думки та нівелювання виявів антигромадської поведінки.

8. Залучення до переговорів з учасниками масових виступів у зоні виникнення НС (за необхідності).

9. Допомога в підготовці активних лідерів, здатних у критичні моменти очолити розгублених людей, спрямувати їхні дії на самопорятунок і порятунок інших постраждалих, тобто на самоорганізацію.

10. Оперативне інформування «групи ризику» за темами можливої дезінформації, тобто проведення превентивних дій.

Формами такої діяльності можуть бути:

- виступи на місцевих радіо- та телеканалах;
- публікація правдивої, але, водночас, заспокійливої інформації в місцевих газетах;
- духовне звернення до населення на спеціальних інтернет-сайтах;
- інформаційні бесіди з паствою;
- публікація духовно-просвітницьких листівок і розповсюдження їх серед населення.

Методами проведення духовно-просвітницької діяльності священниками в умовах НС, на наш погляд, мають бути:

- проповіді священнослужителів, у яких вони чітко, коротко та зрозумілою мовою доносять свої думки стосовно того, що сталося, заспокоюють людей та формують у них віру й надію на краще;
- бесіди з постраждалими, за допомогою яких вони не тільки вислуховують їхні проблеми, страхи й переживання, але й показують живу участь, співпереживання трагедії, що сталася;
- інтерв'ю на місцевому телебаченні, у яких вони чітко й зрозумілою мовою можуть висловити власне ставлення до ситуації та продемонструвати власний внутрішній спокій тим людям, у яких проявляються страх і панічні настрої.

Висновки з проведеного дослідження. Результати нашого дослідження свідчать про велику роль священників у підтримці населення в умовах НС. У складних умовах сьогодення духовно-просвітницька діяльність священнослужителів часто стає однією з найголовніших і найпотрібніших. Зважаючи на це, важливо під час визначення суб'єктів, яких варто залучати для запобігання чи нейтралізації чуток в умовах НС, поряд з активістами та представниками влади особливу увагу приділяти свя-

ценнослужителям як авторитетним серед населення людям. Адже саме їм люди можуть довірити свої страхи та переживання, можуть відкритися та виплакати, отримати найбільш правдиву інформацію. Від підтримки священника може залежати не тільки душевний, але й подекуди фізичний стан населення в умовах НС.

Серед перспективних напрямів подальших досліджень цієї проблеми є вироблення алгоритму співпраці членів штабу з ліквідації наслідків НС (начальника штабу, прес-секретаря) зі священниками стосовно запобігання та нейтралізації чуток серед населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамович С. Релігієзнавство : [підручник] / С. Абрамович, М. Тілло, М. Чікарькова. – К. : Дакор, 2006. – 509 с.
2. Духовно-пастирська опіка військовослужбовців // Православ'є в Україні. – 2010. – [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : http://arhiv.orthodoxy.org.ua/uk/dopovidi_ta_promovi/2006/10/30/4199.html.

3. Раздувая трагедию, мы становимся ее соучастниками // Православие. Ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoslavie.ru/91126.html>.

4. Рекомендации священнику, ставшему свидетелем ДТП, пожара и других чрезвычайных происшествий // Пастырь. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://priest.today/news/dejstviya_svyaschennika_v_4s.

5. Релігієзнавство : [навч. посіб. для студ. ВНЗ] / [О. Решетов, В. Кирильчук, З. Стежко, С. Римар]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2006. – 155 с.

6. Священники зустрілися з родинами загиблих героїв АТО / Прес-служба Тернопільської єпархії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bogoslav.org/>.

7. Толстенко С. Релігієзнавство: курс лекцій / С. Толстенко. – Харків : ХНАМГ, 2006. – 103 с.

8. Українці найбільше довіряють церкві, а ставлення до уряду погіршується // Духовно-просвітницька газета «Слово про слово». – № 2. – 2016. – С. 3.

9. Чрезвычайная ситуация и приход // Журнал православной жизни «Нескучный сад». – № 6(17). – 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nsad.ru/index.php?issue=18>.